

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)

Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)

Band: 25 (1936)

Artikel: Sur dil menaschi en las alps de Breil els anno 1860-70

Autor: Livers, Pieder Anton

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882089>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 30.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Sur dil menaschi en las alps de Breil els anno 1860-70

da Pieder Anton Livers.

Las alps de Breil

La vischnaunca de Breil compeglia buam
mo il vitg de Breil, mobein era ils vitgets vi-
schinonts: Dardin-Capeder, Danis-Tavanasa, e
lu Vali e Cathomen silla spunda dretga dil
Rein. Consequentamein han tuts ils sura num-
nai vitgs art e part dellas alps de Breil. La
vischnaunca de Breil posseda sis alps per bies-
tga: l' alp Quader, Rubi, Frisal, Alp nova (Dal-
nova), Tschegn dado e Tschegn dadens. Dapi
cerca ils anno 1870 posseda ella aunc in' alp
de nuorsas, l' alp Lembra sin intschess glaru-
nès. La pli vasta e savurusa ei l' alp Rubi. Il
viandont che viagescha sul pass Lembra¹⁾ ei
varga treis uras sin terren productiv de quell'
alp. Da vegl enneu ha Rubi valiu per la me-
gliera alp pervia de sia fina jarva, specialmein
muot. Da quella derivi la forza dil latg e con-
sequantamein l' excellenta qualitad della ~~pi~~
pischada. Las otras alps ein, cun excepziun
dell' alp Frisal, tuttas aschia ch' ins sa cargar
vaccas. Frisal ei in' alp plitost selvadia e pri-
gulusa e buca aschi spaziusa sco las otras ed
ella vegn perquei da vegl enneu cargada mo-
cun biestga schetga.

Mintg' alp ha ina midada, q. v. d. sper la
tegia principala ha l' alp aunc ina secunda tegia.
La midada ei en tut las alps, deno a Quader, in
tschancun plinensi. A Quader ei la midada in

¹⁾ Num romontsch per «Kistenpass»!

tschancunet dado las tegias principales. Avon onns era la midada era leu plinensi. Il liug, nua che las tegias sesanflavan da gliez temps, senumna aunc oz «il muletg dil spitg». Ins ha cun tschentar la midada dado vuliu rumper la teila de peil-alv, che cuvreva il vast e bien terren della part orientala e meridionala dell' alp.

La repartiziun dellas alps

Ei era drizzau aschia che mintga pur haveva tut sia muaglia en in' alp. In' excepziun fagevan quels che cargavan a Quader. Lur vadials stuevan vegnir reparti sin las otras alps. Quels che cargavan en l' Alp nova havevan lu aunc l' alp Frisal en disposiziun de lur mugias e vadials. En tgei alp che mintga pur haveva de cargar, decideva la sort. Mintga pur stueva dar en las vaccas al cautegia. Il diember de quellas ed il num dil possessur vegnevan screts sin in pupi ch' il cautegia targeva lu en ina panaglia. Cura che tuts quels pupials eran en quella, stuevan in ni dus buobs trer ella duas ni treis gadas entuorn. Quei era in uffeci che tut ils buobs havessen vuliu supreender ed ei deva bia gadas de sescarpar, tgi che hagi de trer la panaglia. Sper la panaglia steva il cautegia cun la gliesta dellas alps. Lu legeva el giu in num d' in' alp, p. e.: Quader. Sin quei prendeva in buob in pupi ord la panaglia. Quei pur, il num dil qual steva screts sin quei pupi, veva pia de cargar a Quader. Aschia mava ei vinavon tochen che tuts eran enzanua sut tetg. Quella repartiziun valeva per 10 onns. L' isonza de cargar mintg' alp, deno Frisal, era cun vaccas, veva igl avantatg che las alps vegnevan cheutras mantenidas meglier, pertgei leu nua

ch' igl ei vaccas dat ei de lavar ord stavel e
gliez ei de gronda valeta.

Il cautegia era per il temps de stad la persuna principala. Cautegia vegneva adina quel ch' era staus igl onn avon paschentader. Il bia era in pur grond menader della barca. Igl uffeci de cautegia vegneva prius fetg serius e quei cun tutta raschun. El haveva, sco quei ei aunc oz il cass, d' administrar igl entir menaschi alpester, el era responsabels per tut, mo savens exponius a nauschas criticas davart ils purs. Perquei sespruava mintgin d' exequir igl uffeci aschi bein sco pusseivel. La paga dil cautegia era da gliez temps fetg magra. Igl onn 1860 p. e. haveva el per pagaglia in ster pieun, ch' el saveva encuirir ora tenor gust e lu aunc 6 francs.²⁾ Tschercar fumeglia era caussa dil cautegia. El sespruava principalmein de survegnir in bien signun che capeschi era de biestga mals sauna. Buna fumeglia salvava ins, sche pusseivel biars onns. Ei capitava savens che fumeglia d' alp restavan per il cuoz della repartiziun en la medem' alp. Quei era da gliez temps ina gronda honur per in fumegl. Las pagaglias eran da lezzas uras en paregl cun quel las ded oz fetg minimas.³⁾ In signun haveva 80—100 fr., il zezzen 60—80 frs., in bien pastur 80—100 frs. ed il buob 10 frs. ed 1 tschagrún. Il tschagrun survegneva el mo sch' el fa-

²⁾ A Sevgein ha il cautegia aunc ussa in ster de 13 ed in quart glivras (funz), il schinumnau «ster de cautegia» (ils auters ein tuts mo de 12 glivras, resp. de 6) e 5.67 fr. en daner, quei ei il vegl taler della crusch.

³⁾ Questas informaziuns derivan da sgr. Paul Durischet de Breil. El ei oz els 90, aunc frestgs e viscals.

geva propri bien. Pareglia ins quellas pagas cun quellas ded oz, sche vesa ins ch' ellas eran fetg bassas. Jeu lessel cheutras buca dir ch' in signun stoppi era ozildi secuntentar cun 80—100 frs., tuttavia buc, mo quei ston ins dir: nos vegls savevan esser cuntents cun pli pauc. E pertgei aschia? Perquei ch' els duvravan era pauc; els miravan de stuer cumprar sche pusseivel nuot, els producevan pli bia sez e targewan ils agens products a néz.

Il cautegia stueva procurar il necessari uorden. Sin vischnaunca dumandava el tgi che sappi dar cozzas, tgi batlinis, ni sadialas, barcagls etc. Ina sigir, ina resgia ed in punachel era il cautegia sez obligaus de furnir alla caschada. Era la scotg' ascha stueva il cautegia procurar. Per ordinari prendeva el gia igl atun la brél ord l' alp. Il matg empleneva el quella e menava ella en l' alp. Enqualgadas schabegiava ei ch' el schava la brél era sur unviern en l' alp. Lezza scotg' ascha valeva lu naturalmein nuot pli per la stad ed ella vegneva remplazzada entras nova cun metter ella brél scharun. El scharun metteva ins lu aunc sitgets cun frina terc e ragischs d' urtgiclas. Quei deva lu ina stupenta triacca e fetg aromatica. Era il strom per la treglia stueva il cautegia furnir. El haveva lu il dretg de prender quel alla fin della stad, denton prefereva el de buca rugadar el per motivs bein capeivels.

La cargada e suenter la cargada

Sgurigieras astgavan buca vegnir cargadas. Ils pors stuevan esser enferrai, se capescha el nas e buca ellus toppas. Il di avon la cargada stueva il cauvitg ir nuegl per nuegl ed

urentar ils pors q. v. d. mirar, schebein quels seigien enferrai ni buc. Cura che quels vegnevan catschai en l' alp, controllavan il cautegia e la fumeglia els, aschia ch' ei capitava darar ch' in pur catschava pors buc enferrai en l' alp. Tals ch' eran buca enferrai vegnevan renviai rubiestiamein. Cons pors buca enferrai vegnan oz catschai ell' alp? Biars! Pia en quei grau eran nos vegls pli exacts che nus ded oz. Da l' autra vart era la fumeglia obligada d' enferrar tuts ils pors avon che scargar; quels vegnevan lu suenter la scargada puspei urentai entras il cauvitg, avon che ir per bual sils cuolms.

Da quei temps haveva ins era il matg la pasculaziun cumina si cuolm. Avon igl emprem de zercladur astgava negin metter grascha a cuolm. Sco aunc oz, vegnevan las pugnieres suffladas bravamein, schebi buca cun bubradis ed auters surrogats.

Igl emprem di de mesiras, il di de dugar⁴⁾, 8 dis suenter la cargada, vegnevan las lavurs repartidas denter ils pursanavels. Lu vegneva il latg mesiraus ina gada da mesa stad e l' autra gada alla fin de quella. L' emprema gada ensemens culs purs, la secunda e tiarza gada cun cautegia e paschentader. Cun mesirar mo 3 gadas il latg era il quen pli sempels e cuorts, mo buca aschi exacts sco el ei oz cun mesirar mintga tschavera culla stadera. Quels dis de mesiras purtavan ils purs bein enqual petta ed in sitg vinars ell' alp.

Nies grond poet romontsch G. C. Muoth de Breil ha en sia magnifica cantada «A mesiras» descret classicamein il di de mesiras. Ch' el

⁴⁾ Compareglia: G. C. Muoth «A mesiras». Tschespet XII p. 82—102.

ha giu en égl in' alp de Breil ei segir. En moda meisterila, sco mo Muoth saveva, presenta el igl emprem l' alp cun siu menaschi; ei suonda il di de dugar, nua ch' il signun, cautegia, paschentader, ils purs e puras cun lur atgnadads vegnan designai plasticamein. La tiarza part de siu idil muossa a nus propri il traffic ed il cunfar dil di de mesiras.

Davart la pasculaziun dell' alp existevan era reglas. Certs territoris astgavan entochen in cert temps buca vegnir pasculai. Per far commissiuns ord l' alp stueva il buob esser pronts. Ei era scumandau a l' autra fumeglia de bandunar l' alp. Tenor decret stueva la fumeglia adina tener aviert in dutg naven dallas tegias, sinaquei che l' aua sappi en cass de grondas draccas vegnir menada naven. La fumeglia haveva auncallura l' obligaziun de procurar 2 scatlès slondas⁵⁾ ed in begl de pors, ni era 3 scatlès slondas, mintgamai tenor basegns. Da neivs stuevan il cautegia ed il paschentader semetter sin via encunter l' alp, aschi prest che quella era cuvretga. Il talper de Breil-vitg era obligaus ded ir en tut las alps e pegliar talpas, el haveva persuenter il dretg de marendar quei di culs ded alp.

Il purment

Il caschi e l' era en comparegliazion cun quel ded oz plitost maghers. La mira dil signun era de survegnir la plema. Consequantamein schava el trer ora ton sco pusseivel, aschia ch' il latg restont era bravamein maghers. Haver la plema leva da gliez temps

⁵⁾ In scatlè slondas ei 24 cruschs slondas empunadas ina sin l' autra.

dir enzatgei. Quella era bein enqualgadas la caschun de seburschanadas denter ils signuns. De termometer saveva ins lu aunc nuot; il bratsch dil signun fageva il survetsch ch' il thermometer fa oz. Capeivel che la dretga temperatura gartegiava buca adina e ch' il product era leusuenter.

La stèra, lezza stueva silla fin della stad esser tut grischt-verda. Ins carteva che quei grischt-verd della stèra seigi tschuf della pischada e quei stoppi vegrir sfiers ora. Quei sfierer ora muntavi ina purificaziun della pischada. Oz vegrn la stèra zugliada en pupi, asschia ch' ella semantegn meglier. Ina raritad era ei, sch' in pur ni l'auter prendeva in stèr duront la stad ord l'alp. Mintga pur era loschs de, il di de trer dad alp, saver splenghiar ina gronda retscha stèra. Ins haveva lu stèra de 14 glivras.

Ils tschagrüns havevan il bia la barba pli liunga e spessa ch' il signun sez. En quella barba havevan ils viarms lur cuvels, nua ch' els semultiplicavan cun ried e vivevan en abundonza. Suenter entgin temps tuccava ei lu de schubergiar quels schanis. In suenter l'auter vegneva prius avon tschaler e tschentaus sin in' aissa e lu operaus. Suenter l'operaziun veseva el ora sco ina cavazza. Tier biars stueva il signun tagliar naven aschi bia, ch' els pesavan suenter strusch la mesadad pli.

La vivonda della fumeglia

Il cautegia haveva de trer en avon cargar da mintga pur per mintga vacca $\frac{1}{2}$ minal salin. Cura ch' el haveva tratg en quei, stueva el ir a mulin per schar moler. En mintg' alp eran da gliez temps duas brentas de lenn. Cun quel-

las vegneva la frina purtada en l' alp e messa en tschaler. En ina era la frina biala, en l' au- tra la macorta. Cuschinier per propi era il paster. Sch' el cuschinava buca bugen, surpren- deva il signun quei uffeci. La capo-tschavera era il solver. La damaun mava il paster u il signun en tschaler cun cazzetta e tschadun lenn e mesirava ora tons e tons tschaduns frina biala ni macorta, tut secund tgei ch' el leva cuschinar, hosi ni buglia. Hos i ei frina (macorta) cun tschagrun barsau en pischada. Buglia ei frina (macorta) barsada en pischada. De far solver vegneva ei buca spargnau grass. Quellas buglias grassas tenevan en e de mal il magun saveva ins da quei temps strusch. Tier la buglia de solver deva ei aunc in barcagl latg mulisch. De far fermentins, spitg⁶⁾) e bul- zani duvrava ins frina biala. Enqualgadas ve- gneva ei avon ch' ins cumprava in tec ris ni in tec frina terc. Quei deva lu ris e terc en latg.

La marend a consisteva ord in barcagl latg freid, mess ora la damaun; dis freids ve- gneva il latg buglius, lu paun, caschiel e tscha- grun frestg. Pischeda veseva ins mai sin meisa. Il signun deva semplamein buc. La finamira era la plema e perquei serrava el nua ch' el saveva. Il paun era il bia dirs e mischs. Mintga pur stueva dar 3 glivras per vacca. Biestga sche- tga deva buca paun. Ei vegneva ca 5—6 pauns ad jamna ell' alp. Mintga dumengia vegneva il buob on vischnaunca per quels. Turnaus en l' alp metteva el els en treglia en retscha in sper l' auter e lu vegnevan els parti sin la fumeglia. Quei mava aschia: Il buob stueva sin camond dil signun ir vi sin esch tegia. Lu ma-

⁶⁾ Spitz ei groma e frina barsai ensemble.

va il signun tier la treglia e scheva, tucond en in paun; «A tgi auda quel cheu?» Il buob rispundeva: «Al zezzen». Aschia mava quei vinavon entochen che tuts havevan lur paun. Ei tuccava mo in paun per in e quel stueva far per in' jamna. Caffes deva ei da lezzas uras mai, e tonaton eran nos vegls aschi sauns sco nus. Oz naturalmein ston ins haver caffe, zucher, maggis etc. e dasperas han ins lu de selamentar de mal il magun e mal tscheu e mal leu!

Da tscheina vegneva ei mai cuschinau. Paun, sch' ei havevan aunc, caschiel, tschagrun e penn stueva bastar. Penn buevan els sco vaccas, traso, era denter il mulscher.

La vigelia de Nossadunna d' uost fageva ins gigina ed ei deva nuot solver. Da miezdi era lu perdanonza. Il cavrer, vitger, vadler ed il bugl, quei ei il pastur che pertgirava las genetschas sin pastira de casa, las qualas ils purs duvravan de trer fein, mavan cun vinars e barbalada ni petta, ch' els havevan retschiert leu nua ch' els eran a spisa, sin l' alp e partevan quei cun la fumeglia. Quei deva lu in legher suentermiezdi.

Duront il di de Nossadunna d' uost, il di de perdanonza, astgava mo il buob bandunar l' alp. L' ulteriura fumeglia havess era buca duiu vegnir la sera ord l' alp, denton capitava ei adina ch' in ni l' auter fageva ina viseta al vitg.

Usits religius

Duront ch' ei lavavan giu ils curtes recitavan els ils 5 pugns e 5 paternos. D' in signun vegn ei raquintau ch' el havevi in' atgna oraziun. Mintga sera cura ch' ei era finiu, mavi el avon tegia e recitavi l' «Ave Maria dils si-

gnuns», ina biala e veglia oraziun dils pasters ded alp.

Tier la scargada era quei signun che haveva la plema, tut da fiascas, ferton che quel della cogna astgava strusch seschar veser.

Ils pustretschs vegnevan tagliai culs purs tier il cautegia. Quels eran buca aschi aults sco da present, pertgei ins viveva lu dapertut, en l'alp ed ord l'alp bia pli sempel che oz. Lu saveva e stueva ins spargnar, oz sto ins haver tut quei ch'ins vesa ed ins lai lu mo «scriver si!» Ins viva buca pli tenor il proverbi: «Fai il sbargat suenter la comba», perquei va ei sco ei va! Tgi sa, sche nus suandas-sen nos vegls en la spargnusadad e sempladad, ei mass forsa en biars graus meglier.
